

२५
१६(B)

इति

X

१५
१६(B)

शब्ददीपिका

Shabda Dīpikā

X

2205

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ नत्वा श्रीभारती देवीमातरं पितरं गुरुम् क्रियते बाल
बोधाय प्रक्रियाशब्ददीपिका ॥ १ ॥ तत्रादौ वर्णपदेशः ॥ त्रिषष्टिः श्वतुः षष्टि
र्वावर्णः शम्भुमते मताः ॥ वर्णपदेशवेलायां स्वयं प्रोक्तः स्वयं भुवा ॥ अकारा
क्षकारपर्यंतं पंचाशत् ॥ अष्टौ यमाः ॥ अनुस्वारविसर्गोऽप्रकृष्टः प्रोक्तः
अनुनाशिकः त्रिषष्टिः दीर्घोत्तरकारश्चतुःषष्टिः ॥ एभ्यस्सन्धिश्चाक्षरानां य
प्रक्रियाप्रत्याहारप्रयोगं शंकरप्रणीतं चतुर्दशसूत्रं प्रणीयते ॥ अइउए
अलृक एओउ ऐ औ च ह य व र ङ ल ए अमङ एनेमू भू भू घ ढ ध ण ज व ग ड
दशस्वकलठयु चटतवृकपयूशषसरहल ॥ इति ॥ प्रथमान्तमनुत्पन्नप्राति
परिकम्बा ॥ समाहारेऽज्ञापतिः तस्मादनुत्पन्नप्रातिपरिकम्बा ॥ एषामन्त्या इतो ल
णमध्येः कारश्च ॥ हकारादिष्वकारउच्चारणार्थं न ॥ अंतनस्योच्चार
णं संभवति ॥ हलन्त्यं ॥ अत्रयो गोविभज्यते ॥ हलन्त्यं ॥ इदं पदेशग्रहणमनु

इति भाष्यं २

च विना २

वर्त्य ॥ उपदेशः प्रथमोच्चारणं तस्मिन्नुपदेशोऽन्यमिच्छातं ॥ तदनंतरमेकवाक्यतया उ
पदेशोऽन्यं हलित्वा स्यात् ॥ किंप्रमाणमेतस्य ॥ अग्निहोत्रं जुहोति यवाग्रं पचति
इति मीमांसको स्तोत्रप्रमाणं स्यात् ॥ तद्वदिहापि ॥ अन्योन्याश्रयदोषपरिहारा
र्थं सूत्रद्वयं तच्चि न्यम ॥ उपदेशोऽनुनाशिक इति ॥ प्रातिनिप्रतिप्रातमातुना
सिक्यम् ॥ उपदेशानुपदेशस्तस्मिन्नुनाशिकोऽनित्संज्ञस्य स्यात् ॥ इति ल
णसूत्रमध्याकारउत्पन्नकः ॥ उपदेशोऽनित्संज्ञः ॥ अत्र अं इ अर्प आह आकार
स्येत्संज्ञाभा भूत् ॥ अतिनिमित्तं मतिनोमकारस्येत्संज्ञाभा भूत् ॥ आदित्येन स
हेता ॥ आद्यं ताभ्यामाक्षिप्तमध्यप्रातिनां वर्णनां ग्राहकः ॥ किमिदं सूत्रम् ॥ षड्
धं सूत्रं ॥ संज्ञापरिभाषाच विधिर्नियम एव च ॥ प्रतिषेधोऽधिकारश्चैष द्विधं
सूत्रलक्षणं ॥ तेषां मध्ये ग्राहकत्वात् प्रत्याहारविधायकमिदं सूत्रम् ॥ किं
तः प्रत्याहारः ॥ एकचत्वारिंशदिति ॥ एकस्मान्नुङ्जणवदाः ॥ द्वाभ्यां षः त्रिभ्य
एव कणमास्युः ॥ सेचोचयोचतुभ्योरिः ॥ पंचभ्यः सलोषः ॥ इति भाष्यं ॥ १

अत्रनेति चिन्तायां
देशात् ॥ सर्वनाम्ना
नुत्पन्नं तः प्रधानं
प्रशस्तं नास्ति

इति भाष्यं ॥ १

112

Handwritten text in Tamil script, consisting of approximately 12 lines. The text is written in a cursive style and is partially obscured by a large, irregular brown stain on the left side of the page.

(10)

2

Handwritten text in Tamil script, consisting of approximately 12 lines. The text is written in a cursive style and is partially obscured by a large, irregular brown stain on the left side of the page.

2305

४२

किं हि कृधातुत्वात्तिवाद्यापत्तिः ॥ क्रियावाचिनः किं याः पश्यसि आधोधातो रिभ्याकार
लोपः ॥ भूश्च भूश्चेत्येकशेषेकते क्रियावाक्याः वाग्रहणं व्यर्थमिति भावः ॥ सनाद्यन्ता
धातवः ॥ सनन्त्यच काम्यचकषुः कष्यय क्यङ् क्विच क्विण् आय आचोर क्विपुड्या
दयो धातुसंज्ञाः ॥ प्राप्तीस्वरान्तिपाता इत्यधिकृत्य ॥ चारयोः सत्वे ॥ लिङ्गसंख्या
निते संत्वे ॥ इयं अत्र व्याख्या आदयो नियात संज्ञाः ॥ प्रादयः ॥ तथा ॥ उपसर्गः क्रि
यायोगे गतिश्च ॥ प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञा गतिसंज्ञाः स्युः ॥ के प्रादयः ॥ प्रपराश्च
पसम अनु अ व निसु निरु ड स ड र वि आ डु ति अधि अभि अति सु ड त अभि प्रति परि
उप एते प्रादयः ॥ नवेति विभाषा ॥ इति शब्देनार्थग्रहणं ॥ न वार्थ वाचकाः विभाषा संज्ञाः
स्युः ॥ स्वरूपं शब्दस्याः शब्दसंज्ञा ॥ शब्दस्य स्वरूपं संज्ञितं शब्दशब्दाया संज्ञा तां विना ॥
येन विधिस्तदंतस्य ॥ येनेति करणे तृतीया ॥ अतो विशेषणं तदंतस्य संज्ञाः स्वस्य च रूपं
स्यं समासविधौ प्रतिषेधः ॥ उगिद्धर्जम् ॥ विरामोः वस्तानम् ॥ विरामो भावो वर्णानाम्
परास्स निर्वर्षस्तं हिता ॥ वर्णानां परोतिशयितस्त निर्वर्षस्तम्बः ॥ सुप्तिङ् नत्परम्
सुवन्ततिङ् तं पदं ॥ इदं हाने श्रयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यते ॥ हलो नन्तराः संयोगः
॥ अतिरव्यवहितः ॥ संयोगे गुरुः ॥ संयोगेऽस्वगुरुः ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ ॥ ॥ ॥

४

अकृ३कृ३कृ३

एङ् पञ्च ॥ अण् च व ॥ अट् ॥ कप् ॥ मप् ॥ अण् ॥ रण् ॥ यण् ॥ अण् ॥ यण् ॥ डम् ॥ अच ॥ रच ॥ एच ॥
ऐच ॥ अण् ॥ मण् ॥ कण् ॥ खण् ॥ यण् ॥ कण् ॥ खण् ॥ चण् ॥ सण् ॥ अण् ॥ हण् ॥ वण् ॥ रण् ॥ कण् ॥ जण् ॥
अण् ॥ हण् ॥ वण् ॥ रण् ॥ कण् ॥ सण् ॥ इत्येकवर्त्तारिंशत्स्वाहाराः ॥ तत्रेतां ग्रहणं न ॥
अन्यथा अनुनासिकेत्यत्र ककाराकारयोर्दीर्घापत्तिः ॥ तत्र मध्येऽकारश्चेति प्राच
रप्रत्याहारसिद्धिप्रयोजकत्वात् ॥ तद्विज्ञम् ॥ अतो लरां तस्येति लकारग्रहणं प्रापका
त्कथं तर्हि रपरलपरो ॥ लेपरश्चेति वक्तव्यमिति भाष्यवार्तिकाल्लकारः ॥ उक्तो
गुरु ॥ अस्वलघुर्लघुर्दीर्घः ॥ अस्वलघुर्लघुर्दीर्घः ॥ स्त्रक्षयं न कर्तव्यम् ॥ उक्तो अस्वलघुर्लघुर्दीर्घः
लघुः ॥ सौत्रं पुंस्त्वण् ॥ उश्च उश्च उश्च व ॥ ईदिव कालो यस्य इवेतसा दश्यम् ॥ उकार ऊकार
र ऊकारोच्चारणकालसदृशोच्चारणकालो यस्य सोच ऊमा इस्वदीर्घः लघुतसंज्ञा
त ॥ सचोदात्तादिभेदेन त्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः ॥ नीचैरनुदात्तः ॥ समाहारः स्वरितः ॥
उदात्तानुदात्तस्वरितानुनासिकाननुनासिकभेदेनाकारादकारपर्यंतमष्टादशभेद
वन्तः ॥ लृट् द्वादशदीर्घाभावात् ॥ अन्ये द्वादशस्वाभावात् ॥ मुखनाशिकावचनो
नुनासिकः ॥ मुखसहितनाशिकयो उच्यते इति मुखनाशिकावचनोनुनासिकः ॥ तुल्या

२५

लु आकृतिः ॥ इति स्थिते ॥ इकार उकार मकार लकाराणां स्थाने यकार वकार रेफ लका
 रादेशः ॥ स्थानसाम्यात् ॥ यानेक विधिमां तय्यं तत्र स्थानत आ न्तय्यं वलीयः
 दध्यु अ इति स्थिते ॥ अनचिच ॥ अचोरहाम्यो दे इत्यतो अचोदे मरोऽनुनाशिक
 इत्यतो यर इत्यनुवर्त्य ॥ अचऽपरस्य यरो देवास्तो नत्व चि ॥ इति धस्य द्वित्वं ॥ स्थानिवदा
 देशोऽनलुविधौ ॥ अनल्विधावित्यत्र सार्धविभक्ति कोपसमासः ॥ आदेशस्थानिव
 त्स्यादलुत्वधर्मावच्छिन्नो देश्यकविधौ न ॥ अदोऽलुत्वमाश्रित्य द्वित्वनिषेधो न वि
 शंक्यस्त द्वित्यम् ॥ अचऽपरस्ति न्पूर्वविधौ ॥ अल्विध्यर्थमिदं ॥ परनिमित्तो जा देश
 स्थानिवत् ॥ स्थानिन्यचः पूर्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये ॥ इति प्राप्ते ॥ नपदां तद्विचन
 वरेय लोपस्त्वं सवर्णं बुत्वारदीर्घं अश्चर विधिषु ॥ एषु कर्तव्येषु न स्थानिवत् ॥ भ्रूलो न
 स्रभ्रसि ॥ स्थ ॥ इति धस्य यो ॥ अदर्शने लोपः ॥ वर्णानामदर्शने लोपसंज्ञः ॥ संयोगो
 तस्य लोपः ॥ संयोगो तस्य दंत रन्तस्य लोपः ॥ इति यलोपे प्राप्ते ॥ यलोपः प्राप्तिषेधो वक्त
 व्यः ॥ यलोमयो देवाच्ये ॥ इति धकारस्य यकारयो द्वित्वं विकल्पावृत्तारिरूपाणि ॥ दध्य
 त्र ॥ लक्ष्म्युपास्यः ॥ मध्वेरि ॥ मानर्थः ॥ लाकृतिः ॥ अचोरहाम्यो दे ॥ अचः पराभ्यां
 रेफ लकाराभ्यां परस्य यरो देवास्तः ॥ न ह्यस्ति ॥ ह्यनुभवः ॥ रेफ लकारयोर्न द्वित्वं

६२

५

हलोन्तराः संयोगः ॥ अग्निरेव्यहिताहलः संयोगसंज्ञाः स्पृथास्वरही
 नेपरेण संयोगम् ॥ ५

गो

आवृ

नहिनिमनीकार्यत्वेनाश्रीयतेनापिकार्यीतिमित्तिनेन ॥ हलोयमार्थं मिलोपः ॥ हलऽपर
 स्य यमो लोपो यमि ॥ आदित्यं हविः ॥ एवोऽयं वायव्यः ॥ एवऽक्रमादयू अचू आयू इत्येत आ
 देशास्त्प्राचि ॥ तस्य लोपः ॥ तस्येतो लोपः ॥ इति नउच्चारणसामर्थ्यात् ॥ इत्संज्ञाने फलाभा
 त् ॥ हरये विष्मवेनायकः पावकः ॥ वान्तोपि प्रत्यये ॥ यादो प्रत्यये एवो वान्तादेशः ॥ गव्यम् ॥
 वान्त्येयत्रवकारपक्षेपादलोपेन ॥ वान्तः किनेयम् ॥ यिकि गोभ्याम् ॥ नोभ्यां ॥ प्रत्यये कि
 गोयानं ॥ नोयानं ॥ गोयूतो चंदस्युपसंख्यानम् ॥ अथ परिमाणे च ॥ गव्यतिः ॥
 धातेस्तन्निमित्तस्येव ॥ लयं अवस्यं लायं ॥ तन्निमित्तस्येवेति किं ॥ ओयते ॥ ओयत ॥ क्ष
 यतयो शकारार्थे ॥ निपातः शेतुं शक्यं शयते तुं शक्यं नय्यम् ॥ शकारार्थे किं क्षेयं पापं ते
 यमनः ॥ कय्यस्तदर्थं ॥ कय्यम् ॥ तदर्थं भावात् क्रेयम् ॥ लोपः शाकृत्यस्य ॥ अवर्ण
 पूर्वयोऽपदान्तयोर्व्यवयोर्लोपोऽशि ॥ पदांतयोः किं गोयैः यलोमाभूत् ॥ अवर्ण पूर्वयोः
 मर्हियः यलोपोमाभूत् ॥ हरएहि ॥ हरयेहि ॥ विष्मइह विष्मविह ॥ श्रियोउद्यतः श्रिया
 पुद्यतः ॥ गुराउक्तः गुरावुक्तः ॥ लोपस्यासिद्धत्वात् नस्वरसंघिः ॥ एकः पूर्वपरयोरित्यधि
 कृत्यम् ॥ आहुताः ॥ अवर्णत्वं परयोरेको गुणः ॥ उपेन्द्रः गंगेशः ॥ दामोदरः ॥ उरए
 परः ॥ अशब्दस्य त्रिशत्संज्ञकस्य उः तस्य स्थाने विधीयमा न्नोऽपरः सन्नेव प्रवर्तते

वा३

नाव्यम् ४

किं ५

अवर्ण पूर्वयोः ५

पदांतयोः किं हरये विष्मवे ४

२

सन्कारमते भाव्यकारमतेरपरः ॥ अर्द्धः अर्द्धः तवत्कारः तवत्कारः ॥ द्वित्वे धे
 स्य ॥ अर्द्धो अर्द्धो सवर्णो ॥ सवर्णो अर्द्धो अर्द्धो लोपः ॥ वृद्धिरेचि ॥ अवर्णो देवि पर्यपरयो
 र्द्वौ वृद्धिः ॥ वृद्धे कर्त्तुं देवो धर्म्मः ॥ अर्द्धो अर्द्धो रामो लोपः ॥ एते धर्म्मः ॥ अवर्णान्ता
 देजाधोरित्येधत्योरु ठिचपरे वृद्धिरेकादेशः ॥ एडि पररूप गुणपवादः ॥ उपेति उपे
 धते प्रष्टोहः ॥ एजाधोः किं ॥ उपेत ॥ अवेहीति ओमा डोश्चेति पररूपम् ॥ अश्ना
 दुहिन्यामुपसंख्यानम् ॥ अश्नोहिणी ॥ स्वाहीरिति ॥ स्वेरस्वेरीस्वेरिति ॥ पाडुहोठो
 द्यौष्येषु ॥ वृद्धिः ॥ प्रोहः प्रोठः ॥ उपेति डस्वग्रहणम् ॥ प्रेषः ॥ प्रेष्यः ॥ अते चत्
 तोयासमासे ॥ मुखेन अतः सुखार्त्तः ॥ तृतीयासमासे इति किं परमर्त्तः ॥ प्रवत्सतर
 कं मलवसेना लं दशाना मर्त्तः ॥ प्रार्त्तमित्यादि ॥ उपसर्ग इति धौ ॥ अवर्णान्ताडु
 पसर्ग इकारादोधातोपरै वृद्धिरेकादेशः ॥ प्रार्त्तुति ॥ उपार्त्तति ॥ धातावितियोगवि
 भागेन अत्यक् इति पा ॥ शिकपकृतिवद्भावेन ॥ एडि पररूपम् ॥ आडुपसर्ग
 देजाधोधातोपररूपमेकादेशः स्यात् ॥ ७ प्रेतते ॥ उपोषति ॥ एवचो नियोगो ॥ नि
 योगोऽवधारणम् ॥ केवमोक्ष्यसे ॥ अवधारणे किं तवैव ॥ कथं तर्हि अथैवमर
 णमस्तु ॥ योतरे वैश्यत्र विधावेवाऽवधारणं संवेधस्तु विधेये ॥ अनियोगे किं तवैव

वृद्धिर्वक्तव्या

तौ

६

इको गुणवच्च ॥ गुणवृद्धिश्चाभ्यां गुणवृद्धी विधीयेते ॥ तत्र षष्ठ्यन्त इति पदमुप
 तिष्ठते ॥ अचस्तथा ॥ आद्यतौ द्वित्वे आद्यतावयवौ भवतः ॥ अस्यादचः परोमिद्ववति
 ॥ षष्ठीस्थाने योगा ॥ अनिर्द्धारिते संवेदविशेषा षष्ठीस्थानपदवो ध्या ॥ स्थाने नतरतमः ॥
 स्थानं चात्रपसङ्गः ॥ तत्र सप्तशतमादेशः ॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥ इति पदं सप्त
 म्यन्तपदस्योपलक्षकम् ॥ सप्तम्यन्तपदनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं मय वहितपूर्वस्यवो
 ध्यम् ॥ तस्मादित्युत्तरस्य ॥ अत्रापीति पदेन पंचम्यन्तपदम् ॥ तेनायवहितपरस्य बोध्यम्
 ॥ अलोत्पत्त्य ॥ षष्ठी निर्दिष्टस्योत्तरे देशः ॥ डिच् ॥ डिच् तस्यादेशः ॥ आदेशपरस्य ॥ पर
 स्यविहितं कार्यं तस्य आदेशो ध्यम् ॥ अलोत्पत्त्यपवादः ॥ अनेकात् शितसर्वस्य ॥ स्पे
 र्दम् ॥ अलोत्पत्त्यपवादः ॥ स्वरितेनाधिकारः ॥ परनिर्त्ता तरंगापवादानामुत्तरे
 तरेवलीयः ॥ असिद्धं वहिरंगमंतरङ्ग ॥ अकृत्वा पाणिनीयाः ॥ निमित्तं नाशोक्तु
 र्वेदश्चातत्पुक्तं न ॥ इति परिभाषाप्रकरणम् ॥ ॥ अथ संहितासंहितायामि
 त्यनुवर्तते ॥ इको यणचि ॥ इको यणस्य इचि संहियः ॥ इत्यणो प्रत्यो हारो ॥ प्रत्याहार
 हणो पुनश्चाव्ययपुनिरूढालक्षणा ॥ तेन इड् अल्ल एकांस्यानेयवरल इत्येत आ
 देशमभवेति ॥ एवं शीर्घ्युता नो ॥ लक्ष्मीउपास्यः दधिअत्र मधुअत्र मात अर्थः

२ नेवाक्यस्यटेः सुतः ॥ देवदत्तः ॥ गुरोरनृतोऽन्यथा चैकस्य प्राचाम् ॥ इरादूतेय द्वाकं
तस्यानंतस्य अद्विन्नस्य गुरोर्वास्तुतः ॥ देवदत्तः ॥ गुरोः किं वकाराकारस्य माभूत्
अनृतः किं ॥ रुद्रमात्रः ॥ इह प्राचामिति योगो विभज्यते ॥ तेन सर्वः सुतो विकल्प्यते इति ना
व्यम् ॥ अस्तुतव उपस्थिते ॥ उपस्थितो नास्ति इति परे सुतोऽस्तुतवत् ॥ तेन पुत्रेति ॥
इदं देवदत्तं च न प्रगृह्य ॥ इदं देवदत्तं च नोत्तं प्रगृह्य ॥ दाशरथी एतौ ॥ विष्णु इमौ ॥ र
मे अमौ ॥ एधेते इमौ ॥ मणी वादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः ॥ मणी वोष्टस्य लंबेते विधौ वत्सत
रो मम ॥ अदसो मातु ॥ अस्मात्परा विदुतौ प्रगृह्योस्तः ॥ अमी ईशा ॥ अम आसाते ॥
अदसः किं शम्यत्र ॥ असति माद्रुहो एकारोऽप्यनुवर्तते ॥ मादिति किं अमुकेऽत्र ॥
निपात एकाजना इ ॥ एकोऽज्जिपाते आइवर्जः प्रगृह्यः ॥ ईदं इ ॥ ऊउमेशः ॥ आइवर्ज
ने निषेधः ॥ आ एवमन्यसे ॥ आडि आउश्मम् ॥ ओश्मं ॥ इवदर्थे क्रियायोगे मायास
मिविधौ चयत् ॥ एतमाते डि तं विद्यादाक्यस्मरेण योरडित ॥ ओत् ॥ ओदन्तो निपातः
प्रगृह्यः ॥ अहो ईशाः ॥ संबुद्धौ शाक्यस्य तावनार्थः ॥ अनापे इतौ परे सम्बुद्धिनिमि
त आकारो वा प्रगृह्यः ॥ विष्णो इति ॥ विष्मविति ॥ अनापे किं ॥ ब्रह्मबंधवित्यवर्त
॥ ईदं तो च सप्तम्यर्थः ॥ पर्यवसिते ईदं दन्तम् ॥ प्रगृह्यः ॥ सोमो गौरी अधिष्ठितः ॥
अथ किं वाच्यम् ॥ अलोऽप्रगृह्यस्यानुनाशिकः ॥ अवसाने दधिदधि ॥ इत्यवसंधिः ॥ ७

किं

ता

१० त

स्तिष्ठनाम् ॥ स्तेतिलुप्तव्यन्नंतोरिति पद्यंतं ॥ सकारतवर्गयोऽस्याने शकारचवर्गभ्यां यो
गेशकारचवर्गदेशोस्तः ॥ विष्णुश्चेति ॥ हरिश्चिन्मिति ॥ शाङ्गि अयः ॥ सच्चितः ॥ शातः ॥
शकारात्परस्य तवर्गस्य चत्वेन ॥ विष्मः प्रश्नः ॥ पुनादुः ॥ स्तेरित्यनुवर्तते ॥ षडुरिति एय
कपदं प्रथमांते ॥ सकारतवर्गयोऽस्याने षकारटवर्गभ्यां चोत्तमकारटवर्गोऽस्ति ॥ श्लिष्टः
हरिष्टीकते ॥ तटीका ॥ न पराद्विरनाम् ॥ परांताद्वर्गत्परस्य स्तोऽनुत् ॥ षड्संतः षड्
॥ परान्तात् ॥ इदं ॥ टुरित्यनुवर्त्य ॥ अर्थवशाद्विभक्तौ विष्मरिणाम् ॥ टोर्ग्रहणं पुण्यपा
ठार्थं सप्यिष्टमिति वित्यम् ॥ नामानवतिनगरीणामिति वाच्यम् ॥ पुष्पम् ॥ यस्मि एता
वतिः षष्मगर्ह्यः ॥ तोः षि ॥ तवर्गस्य षकारे परेऽनुत् ॥ सन् षष्ठः ॥ भ्रूलो जशोने ॥
पदांते भ्रूलो जशः ॥ अगीशः ॥ वागीशः ॥ यरोनुत्ताशिके अनुनाशिको वा ॥ यरः यदा
तस्येत्येव ॥ एतन्मुरारिः ॥ ऐश्वरारिः ॥ आंतरतम्यमेवादित्यत्र न च तुर्मुखः ॥ तोर्लि ॥
तवर्गस्य लकारे परे षरसवर्णः ॥ तल्लयः ॥ विद्वां लिखति ॥ सवर्ण इत्यनुवर्तते किंचिदेशो
पि ॥ उदस्यास्तमोः पूर्वस्य ॥ उदस्य परयोऽस्यास्तमोः पूर्वसवर्णः ॥ उत्थाने ॥ उत्तम
नम् ॥ आदेः परस्य ॥ घोषमहाप्राणस्य सप्तम्यः ॥ यस्यासिद्धत्वाच्चत्वेन ॥ भ्रूयो हो
न्यतरस्या ॥ भ्रूयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णः ॥ घोषनादमहाप्राणस्य तस्य हस्यवर्ग
ते

एता

कदेश

चतुर्थः॥ वाग्धरिः॥ वाग्धरिः॥ शब्दोऽति॥ भयः परस्य शस्यो वादि॥ दस्य चतुर्वेज
 लस्य॥ खदिच॥ खदिपरे भलो चरुतिचः॥ तच्छिवः॥ छत्वममीति वाच्यम्॥ त
 ल्लोकेन॥ अमीति किं॥ वाक् शब्दोऽति॥ मोऽनुस्वारः॥ मान्तस्य पदस्यानुस्वारः
 ॥ अलोऽन्यस्य॥ रुक्मेवन्दे॥ पदान्तस्य किं गम्यते॥ नश्चापदांतस्य भ्रुलि॥ नस्य
 मस्य चापदान्तस्य भ्रुत्यनुस्वारः॥ वचांसि॥ रतेत्ये॥ भ्रुलि किं॥ मन्त्यते॥ अनु
 स्वारस्य ययि परसवर्णः॥ स्पृष्टं॥ किं दूतं॥ प्रशान्तः॥ परसवर्णस्यासिद्धत्वा
 लत्वादिकं न कुर्वन्ति॥ वापदान्तस्य॥ ययि परसवर्णो वा॥ त्वं करोषि संवत्सरः
 त्वं करोषि संवत्सरः॥ हे मयरे वा॥ यव लपरे यवलावा॥ यथा संख्यमनुदेशः
 समानाम्॥ समसम्बन्धी विर्यथा संख्यम्॥ विर्यथांति॥ किं वं वलयति किं लं
 लयति॥ नपरेनः॥ नपरे हकारे मस्य नो वा॥ किं नृत्ते॥ स्तोऽकु कुरु कुरु शशि॥
 प्राङ् पृष्ठः प्राङ् पृष्ठः॥ सुगुणपञ्चः॥ सुगुणपञ्चः॥ उः सिधुः॥ डीत्यरस्य स
 स्य धुऽपञ्चनः॥ षट्संज्ञः॥ नश्चनकारात्परस्य सस्य धुऽपञ्चनः॥ सनूतः॥ सनू
 सः॥ उः मोऽनुस्वादचिः मुलित्यम्॥ इमुडिति प्रत्याहारः॥ रुक्मेवन्दे॥
 ॥ परस्याचोति त्यङ् इत् एत् नुट् इत्येत आगमा भवन्ति॥ उद्देशः॥ सुगुणी

भ्रुलि ३

दुः

८

त्योयोऽनुपदान्तस्तस्मात्

किं वं वलयति॥ किं लं दायति॥ किं वं ह्यः॥ ६

अकोऽकिदीर्घइतिसुबचम्

अचोऽस्यादिदि॥ अजितिनिर्द्धारणे षष्ठी॥ अचो मध्ये मध्येयोऽन्यः स आदिर्यस्य तद्विसेसं
 स्यात्॥ सकंधादिषु पररूपं वाच्यम्॥ सकंधुः कर्कधुः कुल ॥ यत् सीमन्तः केशवेशो॥ सी
 मातोऽन्यः॥ मनीषा हलीषा लो गलीषा पतञ्जलिः सारंगः पशुपक्षिणोः॥ सारंगोऽन्यः॥
 आकृतिगणोऽयम्॥ आमाऽश्वः॥ आमि आदि चपरे पररूपमेकादेशः स्यात्॥ शिवा
 योन्तमः॥ शिवे हि आदि हि एहि ति क्षेदेः॥ भ्रुलो जशोते॥ पदांते भ्रुलो जशः स्युः॥
 पटदिति॥ अकः सवर्णो दीर्घः॥ अकः सवर्णः चिपरे दीर्घेकादेशः स्यात्॥ देत्यादिः॥
 श्रीशः॥ विष्णुदयः॥ अचि किं कमादीशेते॥ भ्रुत्वर्णयोस्सावर्ण्यं॥ होतृकारः होतृका
 रः॥ एङ् पदांते दति॥ पदांतादेऽति परे पूर्व रूपमेकादेशः॥ अवऽस्फोटाय नस्य॥
 पदांतेऽचि गेरवङ् वा॥ गवाग्रम्॥ पदान्ते किं गवि॥ इन्द्रे च॥ गवेन्द्रः॥ अथ
 कृतिवद्वाचः॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोके वेदे चैतन्त्य गोति वा प्रकृतिवद्वाचः॥ पुनः प्र
 त्याचि नित्यं॥ लुताप्रगल्थाश्च वश्यं ते ते चेतित्युपकृत्या स्युरचि॥ गो अग्रं गोग्रम्
 एङ् तस्य किं चित्रग्रम्॥ पदांते किं गोः॥ एहि रुक्मे त्रिगोश्चरति॥ हरी एतो॥ नित्यमि
 ति किं॥ हरी एता वित्यत्र रुक्मे समुच्चितो मा भूत्॥ अचि किं जानू जस्युरति॥ इन्द्र
 ति किं सवर्णः॥ इकोऽसर्वं शाकल्यस्य रुक्मे च॥ पदांतादि कोऽसवर्णो अचि परे प्रकृ
 त्याऽस्युर्ह स्वश्च॥ चक्रि अत्र च अत्र॥ पदांते किं गोः॥ इन्द्रादुते च॥ दूरात्सं बोधे

होतृकारः

गोऽग्रं ७

लो

२

रस्यविसर्गस्यषः॥ सविस्फुटिका॥ धनुष्कपालं॥ कस्कादिपारातपुंअहणेत्याज्यंनार्तिके॥ कस्कादि
 धाकृतिगणः॥ छेच॥ छेकारेपरेस्वस्यतुक्॥ ज्ञायाशिवछाया॥ आइमाडेअ॥ एतयोश्च
 तुक्॥ आछादयतिमच्छिदत्॥ दीर्घात्॥ छेतुक्॥ चेच्छिद्यते॥ पौत्राद्या॥ दीर्घात्पदान्ताच्छेप
 रेवातुक्॥ लक्ष्मीज्ञायालक्ष्मीज्ञाया॥ ॐ इतिहलसन्धिः॥ ॐ ॥ विसर्जनीयस्यसः
 विष्णुद्याता॥ शर्परेविसर्जनीयः॥ शर्परेविसर्जनीयस्यविसर्जनीयोनत्वन्यत॥ कःत्सरुः॥ घं
 नाधनःक्षोभनः॥ वाशरि॥ शरिविसर्जनीयस्यविसर्गएववा॥ हरिःशेते॥ हरिश्शेते॥ ख
 वरेविसर्जनीयस्यलोपोवावक्तव्यः॥ हरिस्फुरति॥ कुः॥ छोः॥ कः॥ चोः॥ कः॥ करोतिक्॥ खनति॥
 कः॥ पचतिक्॥ पठति॥ कः॥ फलति॥ सोपदादौ॥ विसर्जनीयस्यसः॥ स्यात्पदादौः॥ कुः॥ चोः॥ प
 यस्यासं॥ यशस्वंयशस्कल्पम्॥ अनव्ययस्येतिवाच्यम्॥ काम्येरोरेवेतिवाच्यम्॥ जीः
 काम्यति॥ उगाः॥ वः॥ नमस्फुरसोर्गत्योः॥ गतिसंज्ञकमोर्विसर्गस्यसः॥ नमस्करोति॥ ग
 तिसंज्ञाभावेनमःकरोति॥ इडपधस्यचाप्रत्ययस्य॥ उकारोकारोपधस्याप्रत्ययविसर्ग
 स्यषःस्यात्कुवोः॥ इष्टतम्॥ अप्रत्ययस्यक्किम्॥ अग्निःकरोति॥ एकादेशशास्त्रनिमि
 त्तिकस्यनषः॥ मातुःरूपा॥ भ्रातुःपुत्रः॥ द्विस्त्रिश्चतुरितिह्रस्वोर्ध्ववर्तमानानामेषांविस
 र्गस्यषः॥ कुवोः॥ द्विक्करोति॥ त्रिक्करोति॥ चतुक्करोति॥ ह्रस्वोऽर्थेक्॥ चतुष्कपालं॥ इसुसोसा

२८

२

अनव्ययस्येतिवाच्यतः कः चोः

स्य७

मर्यो॥ व्यपेक्षायांइसुसोर्विसर्गस्यषः॥ कुवोः॥ सविस्फुटिका॥ धनुष्करोति॥ सामर्थ्येकिं॥ तिष्ठ
 तुसर्पिःपिवत्वमुदकम्॥ नित्यंसमासेननुत्तरपदस्यस्य॥ इसुसोर्विसर्गस्यषः॥ कुवोः॥ सविस्फु
 टिका॥ धनुष्कपालम्॥ अनुत्तरपदस्यस्यकिम्॥ पिरमसर्पिः॥ कुल्लिका॥ अतः॥ रुक्मिकं
 सकुंभपात्रकुशाकर्णी॥ अनव्ययस्य॥ अकारात्परस्यानव्ययस्यविसर्गस्यसमासेनित्यंसः॥ ए
 पुपरेषु॥ अनुत्तरपदस्य॥ अयस्कारः॥ अयस्कारः॥ अयस्कंसः॥ अयस्कंभः॥ अयस्या
 त्रम्॥ अयस्कृशा॥ अयस्कृणी॥ अतः॥ किं॥ गीः॥ कारः॥ अनव्ययस्यक्किं॥ स्वः॥ कामः॥ समा
 सेर्वियशस्कारः॥ अधश्शिरसीपदे॥ समासेपदेएतयोः॥ सः॥ अधस्यदे॥ शिरस्पदम्॥ स
 मासेकिं॥ अधः॥ पदम्॥ अनुत्तरपदस्येत्येवपरमशिरःपदम्॥ कस्कादिषुच॥ भास्करः
 ॥ ॐ ॥ इतिविसर्गसंधिः॥ ॐ ॥ स्वोऽनसीतिसुप्रत्ययै॥ शिवसूअयइतिस्थिते॥ सशत्रुषोरुः
 पदान्तेत्यस्यशत्रुषशब्दस्यचरुः॥ स्यात्॥ यस्त्वायवाद्॥ अतोरोरुमुतादमुतेति॥ अत्र
 तादतः॥ परस्यरोरेकस्मिन्ः॥ स्यात्॥ भोभगोइतियत्वापवादः॥ उत्त्वविधेः॥ सप्तमध्यामाति
 द्वलम्॥ प्रथमयोःपूर्वसवर्णः॥ अकः॥ प्रथमाद्वितीययोश्चिपरेपूर्वसवर्णदीर्घएकादेशः
 स्यात्॥ इतिदीर्घेप्राप्ते॥ नादिचि॥ अवर्णादिचिन्पूर्वसवर्णदीर्घः॥ आहुता॥ एडः॥ पदा
 न्तादति॥ रामोत्र॥ शिवोऽर्थः॥ अतोऽयःइत्येवमुबचम्॥ अतइतितपरुक्किं॥ देवोत्र॥ ॥

परे७

तपरकरणस्यनसामर्थ्येदीर्घनिमित्तव्याचरितार्थत्वात्

अ१

१२

रामाः॥एकवचनं संवृद्धिः॥अथमाया एकवचनं संवृद्धिः संसंस्यात्॥सुः संवृद्धिरिति सुवचनम्॥
 उहस्वात्संवृद्धिः॥एहन्ता उहस्वा नाच्चाङ्गुल्लुप्यते संवृद्धेः श्वेत॥हेराम॥हेरामो॥हेरामोः
 एहस्वादि किं॥हेसुधीः हेसो मप॥एहृति किं॥हेहरे॥परलो कुलो हस्वाभावो नलो
 पः॥इति प्रथमा॥अनभिहितौ॥कारके इत्यधिकृत्य॥कर्तुं रीक्षितं तमं कर्म॥अथार्थः
 समवायसंबन्धः॥कर्त्तृसमवेतया क्रियया व्याप्तुं सम्वद्धुमति शयने छाविष्योऽतं का
 रकर्म संसंस्यात्॥कर्मत्वं तु तत्तदनुशासित संज्ञावत्त्वं उद्देश्यत्वं द्वितीयार्थः॥का
 रकत्वं तु॥षट्कारकाधिकारपरिपठितत्वे सति क्रियान्वयित्वम्॥तत्साक्षात्परं परया
 वा॥कर्मणि द्वितीया॥अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात्॥अभिपूर्वः॥प्रकोम्यचिपू
 र्वरूपमेकादेशः॥रामं भजंति निपुणाः॥समवायसंबन्धा वदिते वदुनिपुणकर्तुं
 समवायसंबन्धान वदिते नरामत्वं प्रकारकराम विशेषकराम कर्मता निरूपितं पीव
 तुकूलो व्यापारः॥कर्तुः किम्॥भये सहकारिणा ग्रामे गच्छामि इत्यत्र सहकारिपदे नर
 द्वितीयापेतिः॥ईक्षितं तममिति किम्॥माषे च संवधाति॥कर्मणि ईक्षितामाणाव
 तु कर्तुः॥रामो॥लशब्दो द्वित्वे॥अथवा दालु शकवर्ग इतः स्युः॥रामः॥रामस्य सं
 लोपः॥सर्वसर्वो दीर्घः॥तस्माच्च लोपः पुंलि॥सर्वसर्वो हत सीर्घादुत्तरस्य शस
 त्वात् स्यनः स्यात् पुंसि॥नत्वे हते॥रषाभ्यां नो लोपः सप्तमो न पदे॥इत्यधिकृत्य॥अङ्गुचाङ्गुम् १२

त३

८२

रैरि॥रेफस्य रेफे परलोपः॥दुलोपोऽर्धस्य दीर्घोऽणः॥अत्र सर्वेणकारेण॥टरे फलोपनिमि
 त्तयोः रेफकारयोः परयोः पूर्वस्याः लोदीर्घः॥पुनरिति॥हरीरम्यः॥भानुराजते॥गीरम्या
 अणः किम्॥तटः वटः॥पूर्वग्रहणं पूर्वमात्रदीर्घार्थम्॥अनुर्धालीटः॥मनसूर्य इत्यत्र
 रुत्वे॥हसिच॥अपूर्वग्रहणं रारुः स्यादिति॥इत्युत्तम॥रोरीतिलोपवासे॥विषतिषधे परका
 र्यम्॥परस्य रलव्यावकाशयो र्यगपत्प्राप्तिस्तुल्यबलविरोधः॥तुल्यबले विरोधे परकार्यं
 स्यात्॥इतिलोपवासे॥पूर्वासासिद्धत्वा दुत्वमेव॥मनोरथः॥एतत्तदोः सुलोपोऽकोरन
 समासे हलि॥अककारयोरतत्तदोः स्यत्तस्य लोपो हलि॥नतुन आसमासे॥एष विष्णुः
 लशम्भुः॥अकोः किं एषको हरिः॥अनजसमासे किम्॥असः शिवः॥हेलि किं एकोऽत्रै सो वि
 लोपे चेत्यादपरणम्॥सइत्यस्य लोपोः॥लोपे चेत्यादपरणं॥वेदलोके च॥समामरिद्वि॥
 सेषदाशरथीरामः॥लोपे चे किम्॥सइहोस एवमुक्ता॥स्यत्तस्य लोपोऽतिवृत्तग्रहणतुक्त्वा
 नेह॥सोहमात न्मुद्रानामिति॥ॐ॥इति स्वादिसन्धिः॥ॐ॥अथ पदसाधनचविभक्त्यर्थो
 निरूप्यते॥अर्थवदधातुरवयवः प्रातिपदिकम्॥नामे लिङ्गे केचित्॥स्वरूपमित्यनुवर्तमा
 नविशेषणान्तपुंसकनिर्देशः॥प्रशंसायामनुप॥प्रशस्तोऽयं विद्यते अस्मिन्ति॥त्यर्थवत्
 ॥अधातुं प्रत्यय इति नञा भेदपदव्युदासात्सोमनाधिकारत्वेन वाक्यार्थे वक्तो॥अधातुं भि
 न्नमप्रत्ययाभिन्नमप्रत्ययात्ताभिन्नार्थवच्छेदरूपे प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात्॥सर्वेषां पदा

१२

अथवा दालु शकवर्ग इतः स्युः

रतिवाक्ययोः सामानाधिकरण्यमिति भाष्यं

पुष्पं ददाति ॥ अर्धकलकोद्देश्यकस्वत्वत्यागएवदानं ॥ रामोद्देश्यकपुष्पनिष्ठत्यागतुल्योपाधारः ॥

१३ कारकस्य संप्रदानसंज्ञाविधायकात्कर्माणामभिधेति संप्रदानमित्यनुशासनात्संप्रदानसंज्ञा ॥ संप्रदानत्वानुधात्वर्थक्रियाजन्यफलाश्रयसम्बन्धित्वेन कर्माभिधेतत्त्वम् ॥ संप्रदानेचतुर्थी ॥ संप्रदानेकारकेचतुर्थी ॥ उच्यते ॥ अकारानादङ्गात्परस्यङ्गदेशः स्यात् रामायो ॥ इहयस्यस्थानिवद्भावेनसुपिचेतिदीर्घः ॥ नहि सन्निपातलक्षणविधिरनमित्तं तद्विधितकस्य ॥ तत्र सन्निपातः ॥ योयमाश्रित्योत्पद्यते स तं प्रति सन्निपात इति परिभाषया दीर्घनिवेधो न ॥ कर्मायक्रमणो ॥ इति सूत्रनिर्देशात् ॥ अनित्यत्वसाधनात् ॥ सुपिचेति दीर्घः ॥ रामाभ्यां ॥ बहुवचने भवत्येत ॥ भक्त्योरो बहुवचने ॥ तोऽङ्गस्य एकारादेशः स्यात् ॥ रामेभ्यः ॥ बहुवचने किम् ॥ रामस्य ॥ भक्तिकिम् ॥ रामाणाम् ॥ अत्र सन्निपातपरिभाषया अनित्यत्वे हस्तिर्वैवा मित्यादि निर्देशात् ॥ सुपि किं ॥ ए ध्वे ॥ इति चतुर्थी ॥ ध्रुवमपायेऽपादानम् ॥ अपायो विज्ञेयः ॥ अवत्वं हि यकृत्तथात्वार्थानाश्रयत्वे सति तज्जन्यविभागश्च यत्वं ते स्मिन् विज्ञेयाधेऽध्वं यदधिभूतं कारकं तदपादानसंज्ञं स्यात् ॥ अन्यच्च भवत्वं ॥ स्वाभाविकबुद्धिकल्पितान्यतरसंयोगपूर्वकविभागश्च यत्वे सति तद्विभागजनकतत्त्वित्यानाश्रयत्वम् ॥ अपादानेभ्यः ॥ अपादानकारकेपञ्चमी स्यात् ॥ वावस्ताने ॥ अवस्ताने भक्त्या च चरो वास्युः ॥ रामात्पुनरिति कपिः ॥ कपिक

१४

३ ध्रुवमिति ॥ अपाये यदुदासीने च संवायदिवाचनं ॥ भवमेवोऽतदायेशान्तरपादानमुच्यते ॥ यततो ध्रुववचनो यस्मादभ्यास्यते तस्यो ॥ तस्याप्यभ्यास्यते तेनैव अपादि ध्रुवमिष्यते ॥ २ ॥ मेवान्तरक्रियापक्षमिव धित्वे च एयकृत्तथा ॥ मेवयोः स्वक्रियापक्षकर्तृत्वे च एयकृत्तथा मिति ३

१३

शेषे ३

तर्करामापादानिकोत्साहपूर्वकसंचारानुकुलोपाधारः ॥ रामाभ्यां ॥ रामेभ्यः ॥ इति पञ्चमी ॥ शेषेष्वही ॥ उक्तादन्यः शेषः ॥ कारकप्रातिपदिकातिरिक्तस्वस्वामिभावादिसम्बन्धस्तत्रैव ही ॥ रामस्य कपिः ॥ सत्त्वसम्बन्धित्वेन कपिः ॥ सम्बन्धेन सम्बन्धितो लाभः ॥ अर्थाद्यतन्त्रत्वात् ॥ आक्षेपे भ्रमः ॥ सम्बन्धेनैव सम्बन्धीषत्येतुं यद्विशेष्यते ॥ पुनस्तस्याभिधाशक्तिः कः श्रुतेः परिकल्पयेदिति ॥ अतोऽच्यत्यदानः ॥ रामसेवध्यमिन्नः कपिः ॥ इदित्यनुवर्तते ॥ असिचा ॥ असिपरे ॥ तोऽङ्गस्य एत्वं ॥ अपादेशः रामयोः ॥ इत्स्वनद्यापोतु ॥ इत्स्वान्तान्नयन्तादावन्ताङ्गात्परस्यामोनुङागमः स्यात् ॥ अङ्गा ॥ लुडित्येव सुवचम् ॥ नामि ॥ नामिपरे ॥ जन्ताङ्गस्य दीर्घः ॥ एत्वं ॥ रामाणाम् ॥ इति षष्ठी ॥ ॥ आधारेऽधिकरणम् ॥ कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया औपक्षेपिकवैषयिकाऽभिव्यापकस्याधारकारकं अधिकरणसंज्ञं स्यात् ॥ अधिकरणे सप्तमी ॥ अधिकरणकारके सप्तमी ॥ उणः ॥ रामेजगत् ॥ किंचिदवयवाधिकरणकं जगदित्येव ॥ असि एत्वं ॥ पादेशो ॥ रामयोः ॥ सुपि एत्वं ॥ अपदानस्य मूर्द्धन्यइत्कारित्यधिकृत्य ॥ आदेशप्रत्यययोः ॥ सहेः सा ॥ स इत्यनुवर्त्य इत् एङ्गुभ्यां परस्ये सस्य मूर्द्धन्यादेशः ॥ एत्वम् ॥ रामेभ्यः ॥ एवं गोविंदादयः ॥ अन्यत्राप्यस्य ॥ सर्वादीनि स हरे नामानि ॥ सर्वादीनि शब्दस्वरूपा

एकाधिकहीविषयमेव द्रिष्टव्ये आदेशस्य प्रत्ययावयवस्य च

१४ लि सर्वनाम संज्ञा निरूप्युः ॥ संज्ञोपसर्जनो भूतास्तु न सर्वो दैर्घ्यं तदन्त्यनदन्तस्यापीयं
 सा ॥ इदं चेति सापकात् ॥ सर्वः ॥ सर्वः ॥ जसः शी ॥ अदन्तात्सर्वनामो जसः शी स्यात् ॥
 शः ॥ सर्वदेशार्थः ॥ गुणः सर्वः ॥ सर्वनाम्नः स्मै ॥ अतः सर्वनाम्नोऽस्मै स्यात् ॥ सर्वस्मै
 ॥ इ-सि-होः स्मात्स्मिन् ॥ अतः सर्वनाम्नोरेतयोरेतौ स्तः ॥ सर्वस्मात् ॥ आभि सर्वनाम्नः
 सुट् ॥ अर्थवशाद्विभक्तिविपरिणामः ॥ अवर्णान्तादिहितस्यामः सुडागमः ॥ एतेष्वेते
 सर्वेषाम् ॥ सर्वस्मिन् ॥ शेषे रा म बत् ॥ एवं विभवा द्युः ॥ सर्वविभ्वउ भउ भयउ तरउ
 तमो प्रत्ययौ तदन्तस्य संज्ञा ॥ अन्य-अन्यतर इतर त्वैतैस्त्वैसमः सर्वपर्यायं तु त्वैनेस
 नेमट मानामिति सापकात् ॥ सीम-हर्वपरावर दक्षिणोत्तरपराधराणि व्यवस्थायाम्
 संज्ञायां ॥ जसि वा सर्वनाम संज्ञा पूर्व-हर्वादिभ्यो न व-भ्यो वा ॥ इ-सि-होः स्मात्स्मिन् ॥
 वा ॥ पूर्वस्मात् ॥ पूर्वोत् ॥ पूर्वस्मिन् ॥ पूर्वः ॥ व्यवस्थायाम् किम् ॥ दक्षिण गायकाः ॥ असं
 ज्ञायां द्विउतराः कुरवः ॥ स्वमू-ज्ञातिधनाख्यायां ॥ ज्ञातिधनान्यवाचिनस्तु स्वशब्दस्य प्रा
 सा संज्ञा सा जसि वा ॥ चत्वारः स्वार्थाः ज्ञातिधनात्मास्मीयाः ॥ स्वस्वाः ॥ अन्तरस्वहियो
 गोपसेवानयोः ॥ अपुरीतिवक्तव्यं अन्तरायां पुरी ॥ बाह्ये परिधानीये चान्तरशब्दस्य
 यावासासा जसि वा ॥ अन्तरे अन्तरावासाटकाः परिधानीया इत्यर्थः ॥ त्यदत इत्युत
 दूरदम् अदस् एकद्विसुष्मदु-अस्मद्भवतु किम् ॥ नच कुर्वीहो ॥ विधिं ते सर्वनाम तो न ॥ ॥

त्वत्त्वौदावय
 संज्ञावन्पपर्या
 यो ॥ ७
 कुशलाः ६

द्वितीया तृतीया सप्तम्याश्चोऽर्थः ॥ अत्रो लारात् ॥ अथोऽवधि
 रुद्रश्चः संवधः शक्तिरेव वा ॥ ६ ॥ अत्रो लारात् ॥ क्रियायाः परिधिष्यति र्यद्वापारादन
 नरम् ॥ विवक्ष्यते यत्तमं कर्तुं तदा स्तत्तम् ॥ वेलु
 तस्तदनिर्दिष्टम्
 हिवस्तु यदेति
 ते ॥ अत्रो लारात् ॥
 तद्विषयमिति ॥ ५

अट्कवर्गपवर्ग आङ् तु म् एतै र्यस्यै र्यथा संभवं सिल्लिते श्रव्ये यो संरवाभ्यो परस्य स्येण
 स्यात् ॥ इदं एतत्विधायकं स्तत्र द्वयं म पूर्वविधानात्कथं पुनरस्तत्र नियामकं ॥ अपि नास्
 वितो नियमः ॥ इति एतत्वे प्राप्ते ॥ न पदान्तस्य ॥ पदान्तस्य न स्य एतत् ॥ रामान् ॥ इति द्वि
 या ॥ स्वतन्त्रः कर्त्ता ॥ प्रधानी भूतधात्वर्था श्रयत्वं स्वातन्त्र्यं तेन विवक्षितोऽर्थः कर्त्ता स्यात्
 कर्त्तृकरणयोस्तृतीया ॥ व्यापारवदसाधारणं कारणं कर्त्तृत्वं तस्मिन् कर्त्तृकरणे चकारणे के
 यद तृतीया स्यात् ॥ आश्रयत्वं तु तृतीयार्थः ॥ अङ् स्वेत्यधि क्रत्य ॥ टाङ् सिङ् सामिना स्याः ॥
 अकारान्ता दङ्गा हादीनां क्रमादिना दय आदेशः स्युः ॥ अङ् स्तु ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदा
 दिप्रत्यये ङ्म् ॥ यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तै र्दो दिशब्दस्वरूपं तं स्मिन्परे ङ्म् संज्ञं स्यात् ॥
 तदा दीति किम् ॥ भवामीत्यादौ श्वादि विशिष्टस्या ङ्म् संज्ञार्थम् ॥ विधिरिति किम् ॥ स्त्री इ
 यति ॥ प्रत्यय इति किम् ॥ प्रत्यय विशिष्टस्य ततोऽप्यधिकस्य मा भूतं ॥ राजा इति ॥ न स्य ए
 तम् ॥ रामेण वाणेन हतो बाली ॥ समवायसम्बन्धावच्छिन्नसम कर्त्तृकवाण व्यापारसा
 ध्य प्राणवियोगाश्रयो बाली ॥ सुपिव ॥ यत्रादौ सुपि परे ॥ तौ ङ्म् दीर्घस्य ॥ रामाभ्यां
 अतोभी स एस ॥ अकारान्ता दङ्गा द्वि स एस ॥ अने कात्स्नात्सर्व देशः ॥ रामेः ॥ इति तृतीया
 कर्मणा समभिधेति स सम्बन्धानम् ॥ कर्त्ता क्रियाजन्य फलाश्रयेण सम्बन्धुमी व्यमाणस्य
 दानस्य कर्मणा समभिधेति सम्बन्ध
 न संज्ञः स्यात् ॥

रि ५

प्रत्यये ८

स आदि र्यस्येत्यत्र तुल्यं विस्तारं वक्तुं शक्तिः यथानम्ब
 कर्त्ता मानयेत्यत्र कर्त्ता विशिष्टस्य तुरुपस्थानं वनं न तु ङ्म् स्य ७

ध्वसर्वनामस्थाने॥ कप्रत्ययावधिषुस्वारिषसर्वनामस्थानेषुपरतः पूर्वपदसंतंस्यात्॥ यत्ति
 नम्॥ यारिषतारिषसर्वनामस्थानेषुपरतः पूर्वमसंतंस्यात्॥ आकृजारादेकासंता
 इतर्द्धं कृजाराः कर्मधारयइत्यतः प्राकृ एकस्यै केवसंता॥ योपरानवकाशाव॥ तेने
 शसादावविभसंसेवनवदत्वे॥ अतोतत्त्वेन॥ दत्तः॥ दत्ताजस्त्वं॥ दद्यामित्यादि॥ मासः॥
 मासा॥ माभ्यामित्यत्र सस्यरुत्वेयत्वेयलोपः॥ माभिरित्यादि॥ पक्षेरा मशब्दवत्॥ अ
 लोपोऽनः॥ अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयत्तादिस्वादिपरोयोऽनृतस्याकारस्यलोपः॥
 अनृत्यत्राऽवयवः षष्ठ्यर्थः॥ रक्षाभ्यां नोणस्समानपदे॥ समानपदमेकपदलोभा
 र्थम्॥ तत्राखण्डपदं निमित्तानधिकरणत्वे सति निमित्तमित्यत्रा घटितत्वम्॥ एकपद
 स्थाभ्यां रेकषकाराभ्यां परस्य नस्यलस्यात्॥ पुष्पः॥ पुष्पा॥ पुष्पभ्यामित्यत्र॥ नलो
 पः प्रातिपदिकान्तस्य॥ नेतिलुप्तपञ्चकेपदे॥ प्रातिपदिकसंज्ञेयत्वं दन्तदन्तस्यनस्य
 लोपः॥ नलोपः सुपस्वरसंज्ञा तुविधिकृतिषु॥ सुविधौस्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति
 तुविधौ नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र॥ इति नलोपस्यासिद्धत्वात् दीर्घमेत्वमैस्त्वंचन॥
 तात्वे कर्त्तव्ये अलोपस्यासिद्धत्वाद् द्रष्टव्येपीति तत्त्वं॥ पूर्वत्रासिद्धीयेन स्याति
 वेदिति॥ नसंयोगादिलोपलत्वणत्वेऽपि निषेधात्॥ पुष्पभ्यः॥ विभाषादिभ्योः॥
 दिभ्योः परयोः अगावयवोऽसर्वनामस्थानयत्तादिस्वादिपरोयोऽनृतस्याकारस्यलो
 पः॥ पुष्पि॥ पुष्पिणि॥ पक्षेरा मवत्॥ पद्मसूत्रेऽप्यतिग्रहाणन्नाप्येवोवलादेशे

ककुद्दीपलीपदं चिह्नं मानसं दोषशब्दस्य च नपुंसकत्वाद् द्विषां दोर्न्तिशाचरभुजवाहुप्रवेष्टो
 दोः साहचर्यात् पुंस्त्वमपि दोषन्तस्य तथाविधस्य भजते॥ द्वयोरद्वौ भवौ यद्दुः॥ संख्यावि
 शाय पूर्वस्याद्दुःस्याहन्त्यतरस्यां डो॥ संख्यादिपूर्वस्याद्दुःस्याहना देशोवाडो॥ अहनि॥
 अह्नि॥ अह्ने॥ अह्नि॥ अहनि॥ अह्ने॥ सायाह्नि॥ सायाह्नि॥ सायाह्ने॥ ॐ॥ इत्यदन्तोः
 ॐ॥ विद्विषाः॥ सोमपाः॥ विश्वपाः॥ दीर्घाज्जसिच॥ दीर्घाज्जसिचिपरप्रथमयोः
 पूर्वसवर्णदीर्घेन॥ वृद्धिः॥ विश्वपो॥ सवर्णदीर्घः विश्वपाः॥ विश्वपो॥ विश्वपो॥ आ
 तोधातोः॥ आकारान्तोधातुस्तदन्तस्य भस्वाङ्स्याकारस्यलोपः स्यात्॥ विश्वपाः॥ वि
 श्वपा॥ विश्वपाभ्यामित्यादि॥ एवंशेखधादयः॥ धातोः किं॥ हाहान॥ दासवर्णदीर्घ
 हाहा॥ डे॥ वृद्धिः॥ हाहे॥ हाहाः॥ अस्मिहाहाः॥ ओसिहाहोः॥ ओहाहे॥ शेषसोमपावत्॥ आदि
 तियोगविभाषादधातोः॥ क्वचित्कारलोपः॥ क्लःश्नः॥ ॐ॥ इत्यादन्तोः॥ ॐ॥ ॐ॥
 इकारान्तो हरीशब्दः॥ ओर्विसर्गः॥ हरिः॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः हरी॥ जसिच॥
 ह्रस्वान्तस्याङ्गस्य गुणस्याज्जसि॥ अयादेशः॥ हरयः॥ ह्रस्वस्य गुणः॥ स्यात्संबुद्धौ॥
 एङ् ह्रस्वादि तिसंबुद्धिलोपः॥ हेहरे॥ हरिहरीहरीन॥ शेषोध्यसखि॥ असखीति नि
 देशो मुख्यस्य नजोणस्य॥ घटघटीति निर्देशात्॥ प्रातिपदिकप्रमाणमा अनित्य
 त्वोत्त॥ अनसंस्तौ ह्रस्वोया विदुतोवर्णो तदन्तसखिवर्जं घिसंज्ञे स्यात्॥ शेषः किम्
 मते॥ पक्षेभवति॥ शेषग्रहणं स्पष्टार्थम्॥ ह्रस्वोकिम्॥ वातपुत्रो मुक्तिमोत्रा॥ आ

१६ जेनास्त्रियां॥ धेः परस्याजेनास्यादस्त्रियां॥ आडि-तिटसंज्ञाचाम्॥ हरिण॥ आस्त्रि-
यां किंमया॥ धेर्दिति॥ घिसंज्ञकस्य डितिसुपिगुणः॥ हरये॥ घेः किं॥ सख्ये॥ डि-ति किं॥
हरिभ्यां॥ सुपि किं मदी॥ घेर्दितिगुणे कृते॥ ड-सिडसोश्च॥ ड-सिडसो रतिपरे र्वरूप
मेकादेशः स्यात्॥ हरेः॥ हरिभ्यां॥ हरिभ्यः॥ हरेः ह्येः॥ हरीणां॥ अस्त्रघेः॥ डड्डापर
रस्यडे रेत घेरन्ताश्चाकारः॥ वडिः॥ हरो॥ ह्येः॥ हरिषु॥ एवं श्रीपत्यग्निरविकया द
यः॥ सखिसुडतिस्थिते॥ अनड-सो॥ सख्युरनडदेशः स्यात् संवुद्धोसो॥ डि-चेत्यन्तादेशः॥
वर्णः अलोन्मात्स्वउपधा॥ अन्मादलः पूर्वउपधासंज्ञः स्यात्॥ सर्वनामस्थाने चासंवुद्धे॥
नान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् संवुद्धे सर्वनामस्थाने परा॥ अएकएकालप्रत्ययः॥ एका
लप्रत्ययोऽएकसंज्ञः॥ हलन्ताभ्यो दीर्घात्सुतिस्पष्टं हल॥ हलन्तात्परं दीर्घो योऽप्रा
पोतदन्ताच्च परं सुतिस्तीत्येतरएकहलत्वमुच्यते॥ सखा हेसखे॥ हलन्ताभ्यः किम्॥
ग्रामणीः॥ दीर्घात्किं तिष्ठे शास्त्रिः॥ अतिशालः॥ सुति सीति किं॥ अभेत्सीत॥ सिचः स
स्यलोपः॥ तिपसाह॥ चर्च्यतिपः ग्रहणम्॥ अएकडिति किं॥ विभक्तिः॥ हलकिं विभेदः
प्रथमहलकिं राज्ञा॥ संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वाद्भलोपो न॥ ननु कथं संयोगान्तलो
पस्यासिद्धत्वं हि संवुद्धावितिज्ञाप्रकाशः॥ हेराज नूरत्यत्र नलोपापत्तिर्न दसिद्धत्वात्
तर्हि भवानूरत्यत्रैवाभूत्॥ सख्युसंवुद्धे॥ सख्युस्त्वात्परं सर्वनामस्थाने हि द्वसंवुद्धि
वर्जं॥ अचोऽस्त्रिति॥ जितिति तिच परेऽजन्ताङ्गस्य वडिः स्यात्॥ सखायो॥ सखायः॥

नलोपोर

त्वत्कपितकः॥ नततीयासमासे॥ सर्वनामता॥ मासपूर्वाय॥ वाक्येऽपिन॥ मासेन पूर्वाय॥ द्वे
च॥ उक्तासंज्ञान॥ वर्णश्रमेतराणां॥ सुडनसर्वनामो विहितत्वाभावात्॥ विभाषाजसि॥ ज
साधारंशीभावात्संज्ञकत्वे उक्तासंज्ञावा॥ वर्णश्रमेतरे॥ वर्णश्रमेतरावा॥ प्रथमच
रमतया ल्याङ्कतिपयनेमाभ्य॥ एतेजसः प्रत्युक्तसंज्ञावाच्यः प्रथमे प्रथमाः॥ शेषं रामवत्
तयपूत्रत्ययः॥ तदन्ताग्राह्याः॥ द्वितये द्वितयाः॥ नेमेनेमाः शेषं सर्ववत्॥ तिपि स्वडि-स्वरूप
संख्यानेवा॥ द्वितीयस्ते द्वितीयाय॥ एवं तृतीयस्ते तृतीयाय॥ अर्थवद्गुणेनानर्थक्येति
नेह॥ पदुजातीयाय॥ अदन्ते॥ निज्जरेः॥ जरायाजसंन्यतरस्याम्॥ जरायाजरसं अजा
दो विभक्तौ॥ पदाङ्गाधिकारे तस्य तदन्तस्य च॥ अनेका-न्तात्तर्वादेशास्ते॥ निर्दिश्यमान
स्य आदेशा भवन्ति॥ एकदेशविकृतमनन्यवद्भवति॥ जरशब्दस्य जरसु॥ अदन्तेत्यादिना
रिन्नेभाष्यविद्वात्॥ निज्जरसो निज्जरसः॥ निज्जरसं निज्जरसो निज्जरसः॥ निज्जरसा
निज्जरसे॥ निज्जरसः निज्जरसः॥ निज्जरसोः निज्जरसां निज्जरसि निज्जरसोः॥ जरसा
भावपक्षेण भवत्॥ अतिजरेरिति भवितव्यं अतिजरसेरिति न एतद्भाष्य विरुद्धम्॥
पदलोमा सह निशान्तरूपनोषन्यकञ्चकचुदन्तासञ्चसप्रभतिषु॥ सभतिशब्दो
दिवाचकः॥ पाददन्तेनासिको मासहृदयनिशा अस्त्रजयुषरोमयकृतसंज्ञकतुडदके आ
स्य एषोपरादय आदेशाः स्मृः॥ शसादौवा॥ पदपदा॥ पक्षेण भवत्॥ सुडनेपुंसक
स्य॥ सुडितिपत्ताकारः॥ स्वादिपञ्चवचनानि सर्वनामस्थाने संज्ञानि स्मृत्यस्वादि

३६

२७

जीवेत्य

मेवेष्टिः॥ वद्धिः॥ द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वयोः द्वयोः॥ द्विपर्व्यन्तानां क्विप्॥ भवान्॥ संता
 यां सर्वादि कार्यं न॥ द्विन्ताम कश्चित् द्विः द्विद्वयः॥ हरिवद्धो लेपि॥ ओउलो मिः॥ ओउलो मी॥
 वहुवचने तु॥ लोमोऽपत्ये वहुवका रोवक्तव्यः॥ आदि वद्धभावाः॥ उउलोमाः॥ वहुवचने रा
 मवत्॥ शेषं हरिवत्॥ इति इदन्ताः॥ ॐ॥ वातप्रमीतिमुल्लापिस्त्वेमाउ-इपत्ययः॥ कित्
 वातंप्रमितीतेवतप्रमीः॥ वातप्रम्यो॥ हेवातप्रमीः॥ वातप्रमी वातप्रम्यो॥ डो वातप्रमी॥
 क्विवन्तवातप्रमीशब्दस्य मिशसिडोतु विशेषः॥ वमाणे रतेतियत्॥ वातप्रम्यं॥ वातप्रम्यः
 वातप्रम्यि॥ एवं यदीपप्यादयः॥ वहुश्रेयसी॥ हल आदिना सुलोपः॥ एरुम्यारव्यो नदी॥ ई
 इदन्तो र्म्यारव्यो नदी संज्ञोस्तः॥ प्रथमलिङ्गग्रहणे च॥ पूर्वस्म्यारव्यो पसर्जनत्वे पि नदीत्वं
 वक्तव्यः॥ अस्वार्थनघो ह्रस्वः॥ अस्वार्थानौ नघन्तानां च ह्रस्वः स्यात्सं बुद्धो॥ हे वहुश्रेय
 सि॥ वहुश्रेयसीना॥ आत्मद्याः॥ नघन्तात्पर्येणोडिता माह्व्यात्॥ आटश्च॥ आटोऽचि
 परे वद्धिरेकादेशः स्यात्॥ वहुश्रेयस्ये॥ वहुश्रेयस्याः॥ नुटवहुश्रेयसीनाम्॥ उ-रामन
 द्यामीभ्यः॥ इत्तादावन्तान्मीशब्दाच्च परस्य उ-रामादेशः स्यात्॥ वहुश्रेयस्यां॥ शेषं
 वातप्रमीवत्॥ लक्ष्मिमुट्च॥ चादीपत्ययः॥ लक्ष्मीमतिक्रान्तः॥ अत्यायः कांयर्थे नो४
 द्वितीयया॥ इतिसमासः॥ अतिलक्ष्मीः॥ शेषं वहुश्रेयसीवत्॥ कुमारीवाचन्याल्लः
 कुमारी॥ हल आदिना सुलोपः॥ क्विपिधातुत्वं॥ अचिष्ठाधातुत्वं वांयोरियङ्-बुद्धौ॥ वि
 षययमेकादर्थे नेदः॥ एष पत्ययान्तस्येव णोविणोन्तस्य धातोर्भेदयेतस्य चाङ्गस्य यङ्

उवद्धोस्तोऽचि॥ इति पासे॥ एरते काचोऽसंयोगसर्वस्य॥ धात्ववयवासंयोगसर्वे निभवे
 तियङ्बुर्लोस्तदन्तो योधातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य एरत्वाच्चि॥ कुमाय्यो॥ कुमाय्यः॥ रु
 स्ः॥ हे कुमारी॥ अमिशसि॥ यत्॥ कुमाय्यं॥ कुमाय्यः॥ शेषं वहुश्रेयसीवत्॥ उन्ती कुमा
 रीवत्॥ आमिनुट्॥ उ-रामनीशब्दोपादानात्॥ उन्त्याम्॥ एवमा मणीः॥ अनेकाचः किनीः
 नियो॥ नियः॥ नीनां॥ नियो॥ असंयोगसर्वस्य क्विप्॥ सुश्रियो॥ यवक्रियो॥ उन्मो॥ प्रथमे
 धातुसाधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गे लोति इयङि-पासे॥ ते वाधित्वा यत्॥ गतिकारकेतर
 पूर्वपदस्य यत्नेष्यते॥ शुद्धधियो॥ शुद्धधियः॥ नभस्सुधीयोः॥ एतयोर्धत्तान्स्यात्॥
 सुधियो सुधियः॥ सखायं मिच्छतिसखीयतिततः क्विप्-अलोपयत्लोपो॥ एकदेशविकृत
 त्वात्॥ अनङ्॥ सखायसखायो॥ सखायः॥ हे सखीः॥ सखायः॥ शसियत्॥ सख्यः॥
 ओदिति प्रोत्वे॥ सख्यो॥ सुख्यो॥ सुख्यो॥ दीर्घनिर्देशादुत्वं॥ सख्युः॥ सुख्युः॥ लुनीक्षा
 मीप्रस्तीमीशब्दानां नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् तीशब्दानुसिङ्ग-सोः उत्वं लुन्मुः॥ क्षाम्युः॥
 यस्तीम्युः॥ शुक्ली॥ पक्की॥ शुक्लीयः॥ पक्कीयः॥ ॐ॥ इति इदन्ताः॥ शेषं हरिवत् एवं वि
 लुभा नुवाद्यादयः॥ क्रौशब्दस्य विशेषः॥ क्रुश-आहोने॥ समितमिगमिसंयविधा
 न-क्रुशिभ्यस्तुन्॥ शस्येऽङ्गुत्वे गुणः॥ क्रौशुत्ति॥ तत्त्वक्रौशुः॥ क्रौशुशब्दस्य
 स्थाने क्रौशुप्रयोक्तव्यस्तस्य तच्च प्रत्ययान्तवद्भवम्॥ अङ्गुशनः पुरदंशो अनेहमात्रे॥
 अरन्तानामुशनसादीनां चानङ्-स्यादसम्बद्धोऽसौ॥ अङ्गुलत्वे च स्वस्तनत्वे च त्वत्त्वं
 ततोत्पोत्तप्रसीलीनाम्॥ अवादीनामुपधायाः दीर्घः स्यात्॥ असम्बद्धो सर्वनामस्या

नेपरे॥ अष्टात्तत्वां॥ नन्नादिग्रहणं किं॥ नियमार्थम्॥ तेन शब्दानां व्युत्पन्नमव्युत्पन्नत्वं सा-
 धितं॥ व्युत्पन्नानां तत्त्वानां च प्रत्ययान्तानां च तर्हि न प्रोक्षितं॥ तेन पितृमातृपुत्रतीनां च॥
 उक्तानां इति भाष्यप्रयोगाद्भवति॥ क्रौञ्चः॥ अतो हि सर्वनामस्थानयोः॥ ओ सर्वनामस्थानयो-
 रिदन्ताङ्गस्य गुणः॥ क्रौञ्चो क्रौञ्चः॥ शशिः क्रौञ्चः॥ विभाषात्तीयादिष्वचि क्रौञ्चोर्वात्
 ज्वत्॥ क्रौञ्चः॥ क्रौञ्चः॥ अत उत॥ अदन्ताङ्गसिङ् सोरति परे उकार एकादेशः॥ २ परत्वं॥ रा-
 त्स्य॥ रेफासंयोगान्नस्यसंख्येव लोपोनान्यस्य॥ २ प्रस्यविसर्गः॥ क्रौञ्चः॥ २॥ तत्त्वज्ञा-
 वाधित्वान्मुमचिरत्त्वज्ञावेभ्यो नुट्पूर्वविप्रतिषेधेन॥ क्रौञ्चो॥ पक्षेह लादौ च शोभुवत्॥
 इत्युदन्ताः॥ ॐ॥ ह्रूः॥ ह्रूः॥ ह्रूः॥ ह्रूः॥ अतिचमशब्दस्य नदीसंज्ञाप्रयुक्तं कार्यम्॥ हे अतिच-
 मु॥ आट्बद्धिः॥ अतिचम्बे॥ अतिचम्बाः॥ अतिचम्बानां अतिचम्बाम्॥ खलसः॥ ओः सुपि
 ॥ धात्ववयवसंयोगसत्त्वेन भवति य उवर्णस्तदन्तौ यो धातुस्तदन्तस्यानन्ताचोऽङ्गस्य यल्
 स्यादचिसुपि॥ खलघोः॥ खलघः॥ इत्यादि॥ अनेकाचः किल्वो॥ धात्ववयवेति किम्॥ रु-
 वो॥ उलुवोस्तुवो॥ असंयोगपूर्वस्य किमित्ययम्॥ सुपि किलुलुवतुः॥ स्वयंभूशब्दस्य न-
 भूरिति निषेधः॥ उवङ्॥ स्वयंभुवो॥ स्वयंभूयैगिकः पुंसि॥ वर्षाभ्वश्च॥ अस्यावर्णस्य य-
 लस्यात्वर्णभ्वो॥ दन्करपुनः॥ पूर्वस्य भुवो यल्वक्तव्यः॥ दन्वो॥ कारभ्वो॥ करभ्वो॥
 इत्युदन्ताः॥ ॐ॥ धाता॥ धातारो॥ धातारु॥ अवर्णान्तस्य एतत्वाच्यम्॥ धातृणां॥ पि-
 ता॥ पितरो॥ पितृणां॥ एवं नामात्तात्रादयः॥ नानरो॥ नरः॥ नच॥ नोमिवादीर्घः॥
 नृणां नृणां॥ इति अदन्ताः॥ ॐ॥ ह्रूः॥ क्रौः॥ क्रौः॥ त्रौः॥ त्रौः॥ त्रौः॥ त्रौः॥ इत्युदन्ताः॥ ॐ॥

सखायं॥ सखायो॥ सखीन्॥ घिसंज्ञाभावान्नतत्कार्यम्॥ सख्या॥ सख्ये॥ रवत्यात्परस्य॥ वि-
 तिशब्दाभ्यां स्त्रीतीशब्दाभ्यां कृतयणदेशाभ्यां परस्यङ् सिङ् सोरत उत स्यात्॥ सख्युः॥ ओत॥
 उडुङ्गा परस्यङ् रोत॥ सख्ये॥ शेषं हरिवत्॥ सुसखा॥ सुसखिना॥ परमसखा॥ सखीं अ-
 तिक्रान्तोऽतिसखिः॥ ओतलेतुन॥ पतिः समास एव॥ पतिशब्दः समास एव घिसंज्ञः स्या-
 त्॥ तेन पत्या॥ पत्ये पत्युः पत्यौ शेषं हरिवत्॥ समासे रूपतये॥ कथं पतिना नीयमाना-
 याः॥ पतिरिवाचरतिपतीयति पतीयतीति पतिस्तेन रेवरेणोत्पद्यः॥ एवमन्यत्रापि गो-
 णमुख्ययोर्मुख्यकार्यसंप्रत्ययः॥ कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः॥ किमः संख्यापरिमा-
 णे उतिः॥ बहुगणवतु उतिसंख्या॥ एते संख्यासंज्ञास्युः॥ उतिचो॥ इत्यन्ता संख्याष-
 ष्ठा स्यात्॥ यः ष्यो लुक्॥ यः संज्ञेभ्यः परस्य तस्य शसो लुक्॥ लुकि॥ प्रत्ययलोपेष-
 त्वयलक्षणां॥ प्रत्ययलोपे सति प्रत्यया श्रितं कार्यं स्यात्॥ जसिचेति एते पाप्ते॥ प्र-
 त्ययस्य लुक्श्रुलुपः॥ लुक्श्रुलुपशब्देः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमान्तसंज्ञं स्यात्॥ न-
 लुमतङ्गस्य॥ लुक्श्रुलुप एते लुमन्तः॥ लुमता शब्देन लुप्यते तन्निमित्तमङ्कार्यं न-
 स्यात्॥ कति॥ कति॥ कतिभिः॥ कतिभ्यः॥ कतिनां॥ कतिषु॥ युष्मदस्मदः षट्सं-
 ज्ञास्त्रिषु सख्याः॥ त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः॥ त्रयः॥ त्रीन्॥ त्रिभिः॥ त्रिभ्यः॥ त्रिभ्यः॥
 त्रैस्त्रयः॥ त्रिशब्दस्य त्रयादेशस्यासि॥ त्रयाणां॥ त्रिषु॥ परमत्रयाणां॥ प्रियत्रयाणां॥
 द्विशब्दो द्वित्वविशिष्टस्य वाक्॥ त्वदादीनाम्॥ एषामकारोन्तादेशः स्यात्॥ द्विपर्यान्तानां

रमाभ्यः॥सवर्तोदीर्घः॥रमायाः॥रमाभ्यो॥रमाभ्यः॥रमायाः॥रमयोः॥रमालो॥रमा
 यो॥रमयोः॥रमासु॥एवंधराधाडुर्गविकादयः॥सर्वाः॥सर्वनाम्नस्याडुस्वश्च॥
 आवन्तात्सर्वनाम्नःपरस्यडितस्याट्स्यादापश्चरुस्वः॥यादोपवादः॥सर्वस्येसर्व
 स्याः॥आमिसुट्॥सर्वोसो॥सर्वस्यो॥सर्वसु॥शेखरमावत्॥विभाषादिक्रमासेवकु
 व्रीहो॥अत्रसर्वनामतावाउत्तरसर्वस्ये॥उत्तरसर्वयै॥तीयस्यडित्सुपुपसेख्यानेव
 द्वितीयस्ये॥द्वितीयायै॥एवंतृतीया॥अम्बार्थनघोरुस्वः॥सम्बुद्धौ॥हेअम्ब॥हेअ
 क्क॥हेअल्ल॥असंयुक्तायेउलकास्तदतोह्रस्वोन्॥हेअम्बो॥हेअंवाले॥हेअम्बिके
 ॥जरा॥जरसौ॥जरेजरस्॥यक्षेरमावत्॥परत्वाज्जरसिक्कतेस्थानिवज्जाबादावन्तप
 युक्तकाय्यन्॥अनल्लिधावितितन्निषेधात्॥किंचआवितिआडीवितिईस्वरूपय
 हणमाश्रित्यहलङ्गादिस्त्रेदीर्घग्रहणंप्रत्याख्यातभाष्ये॥नोसिकाशसादोनसेप
 क्षेसुटिचरमावत्॥निशायानिश॥निशः॥हलादौ॥ब्रह्मभस्मसजमजयजराज
 भजलुशोरवः॥ब्रह्मादीनांचब्रह्मान्तयोःप्रकारोन्नादेशस्यात्॥भ्रलिपदानेच॥ज
 स्त्वेनेङ्॥निष्प्रो॥निष्प्रः॥सुविधुट्चत्वेनितत्सु॥सुटिचपक्षेरमावत्॥मासपत
 नास्तान्नामांसपत्स्तुवोवाच्याः॥शसादौवा॥एतःएता॥एङ्गामित्यादि॥पक्षे
 सुटिचरमावत्॥मतिहिरिवत्॥पुंसीत्युक्तत्वाच्छिमतीः॥तामत्या॥डितिरुस्वश्च
 इयङुवस्थानोस्त्रीशब्दमिनौनित्यस्त्रीलिङ्गोरुस्वोचउवन्तावीरूदन्तौस्त्रियाम्बानदी

९५
१६(B)

इति

९५
१६(B)

शब्ददीपिका

Shabda Dipika

2205

गम्लशकृसावर्ण्यदनडिगुतो। गमा। शका। गमलौ। शकलौ। गमलः। शकलः। गम्लन्। श
कृन्। ॥ ३॥ सि५ सोः सावर्ण्यद्वित्वे संयोजितलोपः। गमुल। शकुल। गम्लण। शकृण। इति
लृदन्ताः। ॥ ३॥ ॥ सेः। सयौ। सयः। स्मृतेः। स्मृतयौ। स्मृत्यः। इत्येदन्ताः। ॥ ३॥ ॥ गोतोहित
ओतोहिरिति च कव्यम्। गोशब्दाच्चोकारान्तात्परसर्वनामस्थाने लिङ्स्यात्। वृद्धिर्वा
देशः। गोः। गौवौ। गावः। ओतोमृशसोः। आओतइति लृट्। ओकारादमृशसोरवि
आकार एकादेशः। गंगवौ गङ्गाः। गवा। गवे। घोः। घोवौ घोषः। घोघवौ घोघः। घोवा।
घवे। स्मृतौ उर्येन। स्मृतौ पुरुषः। स्मृतौ। स्मृतावौ। स्मृतावः। स्मृतौ। स्मृतावौ
स्मृत्यः। इत्येदन्ताः। ॥ ३॥ ॥ रायो हलि। रेशवस्याकारान्तादेशो हलिराः अचि अ
यादेशः। रायौ रायः। रायं राभ्यामित्यादि। इत्येदन्ताः। ॥ ३॥ ॥ स्त्रोः। स्त्रावौ स्त्रावः।
॥ ३॥ ॥ इत्यजन्ताः पुल्लिङ्गाः। ॥ ३॥ ॥ अथ स्त्रीलिङ्गाः। स्त्रियां अधिकारो यम्। अत
द्यतष्टाप्। अतादीनामकारान्तस्य च वाच्यम्। अतस्त्रीत्वं तत्र द्योत्वे टाप् स्यात्।
धरा। रमा। ओङ्। आपः। आङि लोकारविभक्तेः संज्ञा। आवन्तात्परस्यो ङशी स्या
त्। गुणः। रमे। रमाः। संवुद्धौ च। आप एकारः। सम्बुद्धौ। एङ् ह्रस्वादिति सुलोपः
हेरमे। हेरमे। हेरमाः। रमा। रमै। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः। रमाः। आङि वापः। आङि
ओसिच परे आवन्ताङ्गस्येकारः स्यात्। अयादेशः। रमया। रमाभ्यां रमाभिः।
याडापः। आवन्तात्परस्य ङिङ्चनस्य याडागमः स्यात्। वृद्धिः। रमायै। रमाभ्याम्